

Інститут математики, економіки і менеджменту, відділення психології

Кафедра загальної психології і психології розвитку особистості

Д и п л о м н а р о б о т а

магістр

(освітньо-кваліфікаційний рівень)

на тему: **«Вплив дитячо-батьківських відносин на формування психологічних меж особистості»**

«Influence of child-parent relationships on the formation of psychological boundaries of personality »

Виконала: студентка денної форми навчання
спеціальність 053 Психологія

Ковтун Олена Андріївна

Керівник к.психол.н., доц. Артюхіна Н.В.

Рецензент к.психол.н., доц. Литвиненко О.Д.

Рекомендовано до захисту:

Захищено на засіданні ЕК № 2

Протокол засідання кафедри

протокол № 4 від 23.06.2017 р.

№___ від _____ р.

Оцінка _____ / _____ / _____

Завідувач кафедри

(за національною шкалою, шкалою

_____ Кіреєва З.О.

ECTS, бали)

(підпис)

Голова ЕК.

_____ Чернявська Т.П

(підпис)

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. ПРОБЛЕМА ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН НА ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕЖ ОСОБИСТОСТІ.....	7
1.1. Дитячо-батьківські відносини та їх види	7
1.2. Вплив дитячо-батьківських відносин на особистість.....	13
1.3. Психологічні межі особистості як інструмент виживання	17
1.4. Вплив дитячо-батьківських відносин на психологічні межі особистості в процесі їх формування	26
ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ	32
РОЗДІЛ II. ПРОГРАМА ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН НА ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕЖ ОСОБИСТОСТІ.....	33
2.1. Організація дослідження.....	33
2.2. Основні методи і процедури дослідження	34
ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ	53
РОЗДІЛ III. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН НА ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕЖ ОСОБИСТОСТІ.....	55
3.1. Аналіз батьківського ставлення та відхилень у вихованні підлітків.....	55
3.2. Аналіз рівня розвитку психологічних меж та відчуття суверенності підлітків	67
3.3. Моделювання впливу дитячо-батьківських відносин на формування психологічних меж особистості	82
ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ	94
ВИСНОВКИ	98
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	102
ДОДАТКИ	109

ВСТУП

Актуальність роботи. У сучасному людинознавстві одним з найважливіших напрямків стає пошук шляхів сприятливого соціального розвитку особистості. Будь-які батьки з появою немовляти хвилюються про те, чи зможе улюблене чадо знайти друзів, побудувати успішну кар'єру і створити щасливу сім'ю, чи буде з повагою ставитися до оточуючих, не піддаючись поганому впливу; вони виховують дитину найкращим чином, але нерідко це не приносить очікуваних результатів і діти виростають залежними, такими, що не вміють постояти за себе, або ж егоїстичними і вимогливими, не здатними до делікатного відношенню до чужого життя, речей і цінностей.

Питання успішного балансу у відносинах з собою і світом зводиться до того, що відбувається на кордоні контакту: прийняти щось або відкинути, утримати почуття або висловити у всій повноті. Саме властивості психологічних меж особистості значним чином визначають успіх соціальної адаптації та комфортні відносини зі світом зовнішнім і внутрішнім. Чи виросте молоде покоління вільним і щасливим буде залежати від того, наскільки батьки здібні створити необхідні умови для формування психологічних меж своїх дітей.

Сучасна сім'я і її проблеми слугують об'єктом дослідження для багатьох наук. До них відносяться: педагогіка, психологія, економіка, демографія, соціологія та ін. Фахівці вивчають сім'ю в різних напрямках, але кожен з них підкреслює найважливішу роль проблеми дитячо-батьківських відносин.

Так, проблема розуміння дитячо-батьківських стосунків досліджувалась в роботах таких видатних вчених як З. Фрейд, А. Фрейд, Е. Еріксон, Д. Боулбі, Е. Фром, К. Роджерс, Л. С. Виготський, А. М. Запорожець, М. І. Лісіна, І. В. Дубровіна, Л. І. Божович, Д. Б. Эльконін, українських вчених - О. Балакіревої, О. Бондарчука, М. Голубенко, Т. Гончаренко, О. Ліщинської, Р. Овчарової, Т. Титаренко, О. Федоренко та Д. Федоренко та інших. Ми розуміємо дитячо-батьківські стосунки як різновид людських стосунків, що включає в себе

систему почуттів батьків до дитини та дитини до батьків, особливості їх поведінки, сприйняття та розуміння оцінок одне одного.

Питання формування психологічних меж особистості розглядалося в роботах Ф. Перлза, А.Ш. Тхостова, В. Тауска, П. Федерна, К. Хорні, М. Кляйн, Д. Віннікотта, М. Малер, Т.В. Півненко, Ю.М. Плюсіна, С.К. Нартової-Бочавер, Т.С. Леві, а також українськими науковцями – А. В. Драпакою та О. В. Григор'євою. На підставі аналізу наукових першоджерел психологічна межа в даному дослідженні розуміється як віртуально-енергійне утворення, що формується в процесі життєвого шляху людини і, з одного боку, захищає нашу психіку від руйнівних впливів, а з іншого пропускає життєдайні для людини енергії. Психологічна межа забезпечує можливість виразити себе, свої почуття і власну принципову позицію, і в той же час стримувати й «контейнерувати» внутрішні імпульси, не розпилювати їх назовні.

І хоча проблема психологічного впливу дитячо-батьківських відносин на психологічні межі тією чи іншою мірою піднімалася в деяких роботах вищезначених авторів, емпіричних досліджень в психологічній науці не достатньо. Зважаючи на увагу до цієї теми і вивчення багатьох її аспектів, в нашому дослідженні зосереджено увагу на вивченні психологічних меж у підлітків в контексті дитячо-батьківських відносин. Саме психологічні межі молодших підлітків достатньо сформовані аби ми мали можливість дослідити їх якості, а сімейна ситуація у такому віці характеризується залежністю від батьків і все ще має першорядне значення для процесу формування психологічних меж.

Отже, враховуючи актуальність і важливість розв'язання питань формування особистості, ми й обрали темою нашого дослідження «Вплив дитячо - батьківських відносин на формування психологічних меж особистості».

Мета нашого дослідження полягає у дослідженні впливу дитячо-батьківських відносин на формування психологічних меж особистості.

Досягнення мети дослідження передбачає виконання наступних завдань:

1. Теоретично дослідити основні підходи до проблеми визначення впливу дитячо-батьківських відносин на формування психологічних меж особистості.
2. Провести емпіричне дослідження щодо впливу дитячо-батьківських відносин на формування психологічних меж особистості.
3. Визначити вплив сімейних відносин на формування психологічних меж особистості.

Об'єкт дослідження – психологічні особливості особистості.

Предмет дослідження - вплив дитячо - батьківських відносин на формування психологічних меж особистості.

Методи дослідження. З метою вирішення поставлених дослідницьких задач у роботі використані: теоретичні методи (проблемно-логічний метод, абстрагування, узагальнення, систематизація), які застосовувалися для узагальнення теоретико-методологічних основ і емпіричних даних дослідження; емпіричні методи (метод психологічної діагностики) та методи математичної обробки даних (дескриптивний аналіз, частотний аналіз, порівняльний аналіз, для якого використовувались непараметричні критерії порівняння U-критерій Манна-Вітні та H-критерій Краскала-Волліса, а також множинний лінійний регресійний аналіз). Розрахунки виконувалися з використанням пакета прикладних комп'ютерних програм універсальної обробки табличних даних Microsoft Excel XP і пакету статистичного аналізу IBM SPSS Statistics.

Для рішення поставлених завдань був обраний комплекс діагностуючих методик, адекватних меті, об'єкту та предмету дослідження: методика діагностики психологічної межі особистості Т.С. Леві; «Опитувальник стилю батьківського виховання» І. А. Фурманова і А. А. Аладійного; методика діагностики суверенності психологічного простору

особистості (СПП) Н.К. Нартова-Бочавер; опитувальник «Поведінка батьків і відношення підлітків до них» (ПоР) Е.Шафер.

База проведення емпіричного дослідження та опис вибірки

Дослідницька робота проводилася на базі школи-гімназії с. Нерубайського. У дослідженні брали участь учні класу загальної освіти та гімназичного класу. Загальне число вибірки склало 46 осіб. З них 19 респондентів учні пересічного класу загальноосвітньої школи та 27 - учні гімназичного класу з ускладненою навчальною програмою. Вік піддослідних – 12-13 років.

Практична значущість дослідження

Результати, отримані в даному дослідженні можна використовувати у сімейному консультуванні, щодо покращення відносин між батьками та підлітками, та у груповій коректувальній роботі, оскільки отримані результати, щодо психологічних меж особистості, дозволяють організовувати виховну роботу з дітьми, надавати їм психологічну підтримку в адаптаційних періодах. Також їх можна використовувати в якості наочних прикладів під час проведення лекцій з загальної, вікової і експериментальної психології та психології розвитку особистості.

Структура роботи: титульний аркуш, зміст, вступ, 3 розділи, висновки, список використаних джерел, додатки. Результати відображені у 7 таблицях, 4 рисунках та 7 додатках. Загальний об'єм тексту 135 сторінок, об'єм тексту до списку використаних джерел та додатків – 101 сторінка. Список використаних становить 80 літературних першоджерел, з них іноземних – 3.

ВИСНОВКИ

1. Систематизовано та проаналізовано теоретико-емпіричні уявлення українських, пострадянських і зарубіжних дослідників інформацію щодо психологічних меж особистості в контексті дитячо-батьківських відносин. Було розглянуто питання формування психологічних меж особистості в роботах Ф. Перлза, А.Ш. Тхостова, В. Тауска, П. Федерна, К. Хорні, М. Кляйн, Д. Віннікотта, М. Малер, Т.В. Півненко, Ю.М. Плюсніна, С.К. Нартової-Бочавер та Т.С. Леві.

На підставі аналізу наукових першоджерел психологічна межа в даному дослідженні розуміється як віртуально-енергійне утворення, що формується в процесі життєвого шляху людини і, з одного боку, захищає нашу психіку від руйнівних впливів, а з іншого пропускає життєдайні для людини енергії. Психологічна межа забезпечує можливість виразити себе, і в той же час стримувати й «контейнерувати» внутрішні імпульси, не розпилювати їх назовні. Визначено те, що бурхливий розвиток психологічних меж особистості проходить в дитинстві під впливом сімейної ситуації і дитячо-батьківських відносин. Особливість проблеми дитячо-батьківських відносин представлена різноманітними її аспектами, ракурсами, визначеннями, показниками, компонентами, функціями і видами. Було проаналізовано роботи щодо проблеми розуміння дитячо-батьківських стосунків в роботах З. Фрейда, А. Фрейд, Е. Еріксона, Д. Боулбі, Е. Фрома, К. Роджерса, Л. С. Виготського, А. М. Запорожця, М. І. Лісіної, І. В. Дубровіної, Л. І. Божович, Д. Б. Эльконіна та інших. Ми розуміємо дитячо-батьківські стосунки як різновид людських стосунків, що включає в себе систему почуттів батьків до дитини та дитини до батьків, особливості їх поведінки, сприйняття та розуміння оцінок один одного.

2. Дослідницьку роботу було проведено на базі школи-гімназії с. Нерубайського. У ньому брали участь учні класу загальної освіти та гімназичного класу, загальне число вибірки склало 46 осіб.

Дослідження проводилося в три стадії: підготовча, збір даних, обробка та аналіз отриманих результатів. В основу нашого дослідження було покладено системний, суб'єктно-середовищний та тілесно-енергійний підходи.

Перша стадія була підготовча, розроблялася логіка і стратегія емпіричного дослідження, а також обґрунтовувалася вибірка піддослідних. Ми обрали підлітків 12-13 років, що дало змогу вивчити сформовані межі особистості на респондентах, що повністю залежать від внутрішньої сімейної ситуації і відносин з батьками.

Друга стадія дослідження - організаційно-дослідна, полягала у відборі наявних психодіагностичних методик тих, які відповідають цілям і завданням дослідження, а також у його проведенні. На цій стадії було виділено чотири етапи діагностики: дослідження психологічних меж особистості, для чого була обрана «Методика діагностики психологічних меж особистості» Т.С.Леві; дослідження суверенності психологічного простору за методикою «Суверенність психологічного простору» С.К. Нартова-Бочавер; дослідження батьківського відношення за методикою «Поведінка батьків і відношення підлітків до них» Е. Шафер; дослідження відхилень у вихованні, здійснювалося за допомогою «Опитувальника стилю батьківського виховання» І.А. Фурманова і А. А. Аладійного.

Третя стадія складалася з обробки отриманих даних, їх аналізу та формування висновків.

3. Розглянувши результати обробки даних та їх аналіз, ми можемо зазначити, що правильно вибудовані дитячо-батьківські стосунки успішно формують психологічні межі особистості. Переважно низькі показники по всіх функціях психологічних меж (впускаючої, проникаючої, вбираючої, віддаючої, стримуючої і спокійно-нетральної) можуть вказувати на переважну депривацію особистого психологічного і фізичного простору підлітків. Це також відповідає отриманим даним щодо значного впливу батьківської автономності, тобто відношення прохолодного та дещо

відстороненого від дитини, а також непослідовності і ворожості на піддослідних. Незбалансованість функцій більшості підлітків вказує, що вони не здатні гармонійно стримувати і перенаправляти свою енергію, а так само приймати її ззовні, якщо це необхідно для адекватної взаємодії зі світом.

Найбільш виражені показники суверенності психологічного простору у сфері цінностей особи, що припускає свободу смаку і сприйняття світу. Це вказує на те, що вони росли в таких дитячо-батьківських стосунках, де їм надавалося право вибору і свобода слова. Ми отримали дані щодо високих показників позитивного інтересу, потакання та недостатності вимог-заборон, отже можна зробити висновок, що здатність батьків проявляти увагу та підтримку піддослідним підліткам виявляється у наданні тим можливості формувати власні смаки, слідувати своїм цінностям і мати власну думку.

Ми відмітили, що підлітки в певній мірі відчувають депривацію, пов'язану з батьківським контролем їх соціального життя, що ускладнює можливість вільно встановлювати соціальні контакти і підтримувати з ними бажані відносини без зовнішнього тиску. Такий контроль підпадає під показник гіперопіки, що майже у всіх групах підлітків є досить значим. Отже, відчуваючи особливу значущість своєї дитини, батьки можуть занадто контролювати її соціальні контакти.

Нами було зазначено, що певну роль в розвитку і формуванні меж особистості і психологічної суверенності відіграє гендер. Виявлено, що для підлітків чоловічої статі більш характерно стикатися з автономністю батьків та надмірністю вимог. Тобто, саме від хлопців батьки очікують що ті будуть самостійними і зможуть взяти на себе якомога більше батьківських обов'язків чи проявлять себе успішно в навчанні, спорті та іншому. Припускаємо, що саме тому у підлітків чоловічої статі сильніша проникаюча функція, тобто вміння пропускати зовнішній вплив та допускати певне "розчинення" меж, ніж у дівчат. Стримуюча функція у хлопців теж більш розвинена, тобто вони у більшій мірі виявляють можливість утримувати, «утилізувати» внутрішню енергію.

Розглядаючи вплив дитячо-батьківських стосунків на сформованість меж особи, ми визначили, що непослідовність у вихованні впливає на здатність підлітка до "розчинення" власних меж, а ворожість заважає розвивати вбираючу функцію, тобто чинить негативний вплив на можливість застосовувати внутрішнє право людини на задоволення своїх потреб, не дозволяє вимагати допомоги, відкрито заявити про свою потребу.

Віддаючи функцію розвиває присутність позитивного інтересу в батьківському вихованні, тобто внутрішні межі підлітка можуть пропускати імпульси у зовнішнє середовище, він здатен щиро висловити свої почуття до світу та задовільнити потребу в самовираженні.

На розвиток стримуючої функції, а отже і на здатність стримувати і успішно утилізувати внутрішню енергію, негативно впливає батьківська ворожість.

Спокійно-нейтральну функцію заважає підліткам розвивати винесення батьківського конфлікту в сферу виховання. Тобто чим менше батьки включають дитину в свої сварки, тим більше вона знаходиться в стані спокою і активної взаємодії зі світом "тут і зараз".

Таким чином, ми змогли показати, що певні параметри дитячо-батьківських стосунків все ж впливають на формування психологічних меж підлітка, як позитивно так і негативно.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аммон, Г. Психосоматическая терапия / Г. Аммон. – СПб.: Изд-во «Речь», 2000.
2. Артюхіна Н.В. Арт-терапевтична психодіагностика стресостійкості підлітків в умовах соціальних змін // Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. Психологія. Том 19. Випуск 1 (31). 2014
3. Артюхіна Н.В. Здоров'язберігаючий та розвиваючий потенціал арт-терапевтичних методів при супроводі освітнього процесу // Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. Психологія. Том 17. Випуск 9. 2012
4. Артюхіна Н.В. Ресурсний потенціал етнічного танцю для корекції психоемоційних станів девчат-підлітків // Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. Психологія. Том 19. Випуск 2 (32). 2014
5. Баумринд Д. Беспокойный подросток / пер. с англ. – М.: Просвещение, 1991.
6. Березкина-Орлова, В.Б. Телесная психотерапия. Бодинамика / Ред.-сост. В.Б. Березкина-Орлова; Пер. с англ. В.Б. Березкиной-Орловой и др. – М.: АСТ МОСКВА, 2011.
7. Бернхард, П. Пробуждение телесного Эго, часть 2 / П. Бернхард, М. Бентцен, Дж. Исаак // Телесная психотерапия. Бодинамика / Ред.-сост. В.Б. Березкина-Орлова. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2011.
8. Бескова, Д.А. Телесность как пространственная структура / Д.А. Бескова, А.Ш. Тхостов // Психология телесности между душой и телом / Ред.-сост. В.П. Зинченко, Т.С. Леви. – М.: АСТ МОСКВА, 2006.
9. Божович Л.И. Избр. психол. труды. Проблемы формирования личности / Под ред. Д.И. Фельдштейна. - М.: АСТ, 1995.
10. Боулби Д. Привязанность. М. : Гардарики, 2003.
11. Брантбьєрг, М.Х. Заботясь о других – заботься о себе / М.Х. Брантбьєрг // Телесная психотерапия. Бодинамика / Ред.-сост. В.Б. Березкина-Орлова. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2011.

12. Бурменская Г.В., Захарова Е.И., Возрастно-психологический подход в консультировании детей и подростков : учебное пособие для студ. Высш. Учеб. Заведений. М. : Академия, 2002.
13. Варга А.Я. Опросник родительского отношения // Практикум по психодиагностике. – М.: Изд-во МГУ, 1988.
14. Вассерман Л.И., Горькавая И.А., Ромицина Е.Е. Тест подростки о родителях. – М. – СПб.: Фолиум, 1995.
15. Винникотт, Д. Игра и реальность / Д. Винникотт. – М.: Институт общегуманитарных исследований, 2002.
16. Выготский Л.С. Детская психология // Собр. Соч. – М., 1982.- т.4.
17. Выготский Л. С. Проблемы возраста. - М., 2004.
18. Григорович Л.А., Марцинковская Т.Д.. Педагогика и психология: Учеб. пособие. — М.: Гардарики, 2003.
19. Гусакова М.П. Симбіотичні стосунки в родині, як передумова формування та порушення психологічної безпеки її членів // Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. Психологія. Том 21. Випуск 2 (40). 2016
20. Дружинин В.Н. Психология семьи. – М., 1996.
21. Дубровіна І.В. Молодший школьник. Развитие познавательных способностей. — М.: Гардарики, 2003.
22. Душка А.Л. Вплив взаємозв'язків в сім'ї на розвиток особистості дитини // Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. Психологія. Том 18. Випуск 32. 2013
23. Запорожец А.Н., Запорожец А.В. Избранные психологические труды: В 2 т.- М, 1986.
24. Захаров Л. И. Психотерапия неврозов у детей и подростков. – Л., 1982.
25. Зейгарник Б. В. Теории личности в зарубежной психологии. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1982.
26. Зинченко, В.П. Методологические вопросы психологии / В.П. Зинченко, С.Д. Смирнов.— М.: Изд-во МГУ, 1983.
27. Ильясов И.И., Ляудис В.Я. Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии - М., 2007.

28. Карабанова О.А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования: Учеб. пособие. – М.: Гардарики, 2004.
29. Киреева З.О. Сімейні детермінанти формування особистості дитини: Навч. Посібник. – М.: О., 2012
30. Ключева К.М. Право дитини на висловлювання своєї думки // Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. Психологія. Том 17. Випуск 7. 2012
31. Кляйн М. Справочное руководство по конструированию тестов / П. Клайн. – Киев: Изд-во «ПАН Лтд», 1994.
32. Ковалева И. О возможностях «активной» коррекции межличностных отношений // Семья и формирование личности / под ред. . – М.: НИИ ОПП АПН СССР, 1981.
33. Крайг Г. Психология развития. – СПб., 2000.
34. Крэйн, У. Теории развития. Секреты формирования личности / У. Крэйн. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2002.
35. Крюкова М.А., Ташматов В.А. Персистентність як центральна проблема психології особистості // Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. Психологія. Том 19. Випуск 1 (31). 2014
36. Крюкова М.А., Крутько С.В. Психологические особенности жизненных стратегий личности // Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. Психологія. Том 16. Випуск 1. 2011
37. Лангмейер Й., Матейчек З. Психическая депривация в детском возрасте. – Прага, 1984.
38. Леви, Т.С. Методика диагностики психологической границы личности / Т.С. Леви // Вопросы психологии. – 2013. – № 1.
39. Леви, Т.С. Психологическая граница как телесный феномен / Т.С. Леви // Бюллетень АТОП. – 2007. – № 9.
40. Леви, Т.С. Телесная парадигма развития личностной аутентичности / Т.С. Леви. – М: Издательство МосГУ, 2011.
41. Лисина М.И. Общение, личность и психика ребёнка. - М.: Воронеж, 1997.

- 42.Малер, М. Психологическое рождение человеческого младенца / М. Малер, Ф. Пайн, А. Бергман. – М.: Когито-Центр, 2011.
- 43.Марцинковская, Т.Д. Психологические границы: история и современное состояние / Т.Д. Марцинковская // Мир психологии – 2008. – №3.
- 44.Мид М. Культура и мир детства. Избранные произведения. Перевод с английского и комментарии Ю.А. Асеева. Редакция перевода и комментариев В.И. Беликова. Составитель, автор послесловия и ответственный редактор И.С. Кон.
- 45.Мухина В. С. Возрастная психология. – М., 1997.
- 46.Нартова-Бочавер, С.К. Понятие «психологическое пространство личности»: обоснование и прикладное значение / С.К. Нартова-Бочавер // Психологический журнал. – 2003. – № 6.
- 47.Нартова-Бочавер, С.К. Человек суверенный. Психологическое исследование субъекта в его бытии. — СПб.: Питер, 2008
- 48.Овчарова Р. В. Справочная книга школьного психолога. – М., 1993.
- 49.Перлз, Ф. Практика гештальт-терапии / Ф. Перлз; Отв. ред. М.В. Тресвятский; Пер. М.П. Папуш. – М.: Институт общегуманитарных исследований, 2005.
- 50.Петровский В.А., Полевая М.В. Отчуждение как феномен детско-родительских отношений // Вопросы психологии.- 2001.- №1.
- 51.Пивненко, Т.В. Психологические границы Я в игре детей, не принимаемых сверстниками: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.13 / Т.В. Пивненко — М.: МГППУ, 2008..
- 52.Плюснин, Ю.М. Пространственное поведение и социальный статус ребенка в группе / Ю.М. Плюснин, О.А. Богатырева, О.Е. Биченкова // Вопросы психологии. – 1993. – № 2.
- 53.Победа К. Н. Влияние детско-родительских отношений на формирование личности ребенка
- 54.Роджерс, К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Роджерс; пер. с англ. . – М.: Прогресс, 1994.

55. Сатир В. Вы и ваша семья: Руководство по личностному росту. – М., 2000.
56. Смирнова Е. О. Влияние формы общения со взрослым на эффективность обучения дошкольников // Вопросы психологии. - 1980. - № 5.
57. Смирнова Е. О. Детская психология : учебник для вузов. М.: ВЛАДОС, 2006.
58. Соколова, Е.Т. Особенности личности при пограничных расстройствах и соматических заболеваниях / Е.Т. Соколова, В.В. Николаева. – М.: SvR – Аргус, 1995.
59. Спиваковская А. С. Психотерапия: игра, детство, семья. Т 2. М. : ООО Апрель Пресс ; ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. (Психология – XX век).
60. Тимошенко, Г.В. Работа с телом в психотерапии: практическое руководство / Г.В. Тимошенко, Е.А. Леоненко. – М.: Психотерапия, 2006.
61. Уханова А.И. Батьківська участь і психологічне здоров'я підлітків // Матеріали IV Міжнародної науково-практичної інтернет конференції «Пізнавальний та перетворювальний потенціал історичної психології як науки» / ОНУ ім. І.І. Мечникова; за заг. Ред.: Н.В. Родіна. – Електрон. кн. – Одеса : Одеський нац. ун-т, 2017.
62. Фрейд А. Детский психоанализ. СПб. : Питер, 2004. (Серия «Хрестоматия по психологии»)
63. Фрейд З Введение в детский психоанализ
64. Фридман Л.М. Психология детей и подростков: справочник для учителей и воспитателей.- М.: Изд-во Института Психотерапии, 2003.
65. Фромм Э. Гуманистический психоанализ. СПб. : Питер, 2002. (Серия «Хрестоматия по психологии»).
66. Хараш А.У. Психологические механизмы коммуникативного воздействия: автореферат дис. ... канд. психол. наук / . – М.: Изд-во МГУ, 1983.

67. Хоментаскас Г. Т. Семья глазами ребенка. М. : Академия, 1999.
68. Хорни, К. Конфликты материнства / К. Хорни; пер. с англ. – СПб.: Речь, 1993.
69. Целуйко В. М. Вы и ваши дети. Психология семьи.- Ростов н/Д, 2004
70. Чачко С.Л., Чебан А.С. Особливості впливу батьківських образів на образ майбутнього партнера по шлюбу у вихованих в неповній сім'ї жінок // Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. Психологія. Том 21. Випуск 3 (41). 2016
71. Шамшикова, О.А. Анализ топологических категорий психологического пространства человека в отечественной и зарубежной психологии // Социокультурные детерминанты и мотивационные основы развития личности: Материалы Всеросс. н.-практ. конф., посвященной 80-летию доктора психологических наук В.Г. Леонтьева / Под ред. Н.Я. Большуновой, О. А. Шамшиковой. – Новосибирск: Изд. НГПУ, 2010.
72. Широкова Г.А. Справочник дошкольного психолога.- Ростов н/Д: Феникс, 2003.
73. Щедрин Е.В. Методика диагностики психологической границы личности / Т.С. Леви // Вопросы психологии. – 2013. – № 1 январь-февраль.
74. Эйдемиллер Э. Г. Методы семейной диагностики и психотерапии. – М., 1996.
75. Эйнсворт М. Семейная психотерапия / , . – Л.: Медицина, 1990.
76. Эльконин Д.Б. Детская психология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Д. Б. Эльконин; ред.-сост. Б. Д. Эльконин. — 4-е изд., стер. — М.: Издательский центр «Академия», 2007.
77. Эриксон Э. Детство и общество. СПб. : Речь.
78. Fisher, S. Body-image boundaries and style of life [Электронный ресурс] / S. Fisher, S.E. Cleveland // The Journal of Abnormal and Social Psychology. – 1956. – № 52(3).

79. Marcher, L. *The Ego Function Boundaries* / L. Marcher, S. Fich // *Body Encyclopedia: A Guide to the Psychological Functions of the Muscular System*. – USA: North Atlantic Books, 2010.
80. Olesnavage, J. *Our Boundary* / J. Olesnavage. – USA: Dog Ear Publishing, 2009.